

Ольга НИКОРАК

/ аспірантка кафедри конституційного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ABSTRACT

The article is devoted to the scholar approaches to the definition of "constitutional identity". The concept of "identity" is characterized as well from the point of view of philosophy, psychology and sociology based on which general traits of identity are distinguished. The content of the concept of constitutional identity is studied in the works of foreign researchers. Since there is no single approach to the understanding of "constitutional identity" as a category, the main discourses are examined both in terms of constitutional and international law. In order to thoroughly research the genesis of the concept, its history of origin and functions are compared. Based on the analysis, the author offers a work definition of constitutional identity for future research.

Key words: *identity, constitutional identity, constitutionalism, constitutional system, bodies of constitutional jurisdiction, counter-limits, the core of the constitution.*

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена підходам науковців до визначення поняття «конституційна ідентичність». Охарактеризовано також поняття «ідентичність» з точки зору філософії, психології та соціології, на основі чого виокремлено загальні ознаки ідентичності. Також досліджено змістовне наповнення поняття у працях зарубіжних дослідників. Оскільки єдиного підходу до розуміння «конституційної ідентичності» як категорії немає, вивчено основні дискурси як з погляду конституційного, так і міжнародного права. Аби всебічно дослідити генезис поняття, співставлено його історію виникнення та функції. На основі аналізу автор пропонує робоче визначення конституційної ідентичності для наступних досліджень.

Ключові слова: *ідентичність, конституційна ідентичність, конституціоналізм, конституційний лад, органи конституційної юрисдикції, контр-ліміти, ядро конституції.*

Актуальність дослідження. У ХХ столітті сплеск інтересу до вивчення, здавалось би, цілковито філософського поняття «ідентичності» був спричинений насамперед активним розвитком психології та індивідуалізацією суспільства, спробі зберегти власне «Я» при одночасному бунті мас. З часом концепція ідентичності проникла у всі суспільствознавчі науки, зокрема й правознавство. Сприяла цьому й все більша імплементація наднаціонального права та проникнення його у сфери, які раніше регулювались лише внутрішнім законодавством. Конституційна ідентичність як спроба зберегти державне «Я» супроти примату міжнародних актів (не дивно, що така потреба виникла насамперед в Європейському Союзі) ще з 80-их років минулого століття починає фігурувати як аргумент. Попри повільну імплементацію в доктрину та внутрішні нормативно-правові акти концепції конституційної ідентичності, цим поняттям все частіше оперують органи конституційної юрисдикції та Суд Європейського Союзу. Внаслідок цього, хоч мотивувальні частини рішень цих органів часто опираються на конституційну ідентичність, єдності ні стосовно змістовного наповнення вказаного поняття, ні навіть щодо спільного підходу до пошуку його визначення все ще немає. Не сприяє вирішенню ситуації і певною мірою політична, геополітична і навіть географічна зумовленість ознак, які є елементами конституційної ідентичності. Натомість таке визначення гостро необхідне для запобігання зловживанням змістом цього неоднозначного поки поняття та використання його як виправдання порушення норм міжнародного права. Водночас вкрай важливо, щоби ця робота велася не в контексті виснажливого пошуку єдино правильної послідовності багатозначних слів, а шляхом методичного вироблення однакового розуміння сутнісного змісту комплексної правової категорії конституційної ідентичності.

Стан дослідження. Визначними дослідниками поняття ідентичності в різних галузях науки є Юрген Габермас, Зигмунт Фройд, Ерік Еріксон, Ентоні Сміт, Монтсеррат Гібернау, Джеймс Марсія. Поняття конституційної ідентичності досліджували Гері Джейкобсон, Майкл Розенфельд, П'єтро Фарагуна, Герхард ван дер Шиф, Войцех Садурські,

Джордж Флетчер тощо. Однак конституційна ідентичність — категорія, прямо пов'язана з особливостями кожної держави і зумовлена ними, тому власне українське дослідження є критично необхідним.

Постановка завдання. Метою цієї статті є спроба узагальнення підходів до визначення поняття ідентичності взагалі і конституційної ідентичності зокрема та на основі цього аналізу формулювання власного робочого визначення для подальших наукових пошуків.

Основний виклад. Труднощі у визначенні поняття «конституційна ідентичність» виникають через кілька причин. Насамперед немає усталеної, загальної для всіх наук дефініції ідентичності, ба більше: її термінологічно-поняттєве наповнення з точки зору філософії, психології чи соціології різниться. Наприклад, «Філософський енциклопедичний словник» тісно пов'язує ідентичність з процесом ідентифікації, тобто встановлення тотожності. Окрім індивідуальної ідентичності (як результату самоідентифікації), згадується про видову ідентифікацію як встановлення належності індивіда до множини чи «сімейства» індивідів. Втім, критерії такої ідентифікації залежать від галузі знань: для того, щоб сказати, що щось залишається «тим самим» або є «таким самим», ми повинні співвідносити свої концепти і критерії з тим, як окремі люди, людські колективи та установи ідентифікують самі себе»¹. Відтак це визначення є надто узагальненим і абстрактним, тому потребує конкретики і наповнення: ідентичність чого чому?

До того ж, у ХХ столітті категорію ідентичності почали використовувати не лише в філософії, але й у психології та соціології. Американський психолог Ерік Еріксон, автор терміносполучення «криза ідентичності», починає застосовувати поняття ідентичності до соціальних спільнот. Науковець вважав, що ідентичність є настільки широким та самоочевидним поняттям, що спроби його визначення обмежують розуміння: з погляду психології формування ідентичності передбачає процес одночасного відображення і спостереження (процес, що протікає на всіх рівнях психічної діяльності), за допомогою якого індивід оцінює себе з точки зору того, як інші, на його думку, оцінюють його в порівнянні з собою і в рамках значимої для них типології, водночас він оцінює їх

¹ Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. — Київ: Абрис, 2002. — С. 23.

судження про себе з тієї ж позиції. Відтак ідентичність індивіда базується на двох одночасних спостереженнях: відчутті тотожності із самим собою, самототожності і неперервності свого існування в часі і просторі та на сприйнятті факту, що твої тотожність і неперервність визнаються оточуючими. Процес цей, отже, локалізований в ядрі не лише індивідуальної, а й суспільної культури, і в дійсності встановлює ідентичність цих двох ідентичностей². Еріксон пов'язує групову ідентичність передусім із географічними та історичними уявленнями (колективний «его» — простір-час), а також з економічними завданнями (колективні життєві цілі). Ототожнення себе зі співтовариством починає формуватися в ранньому дитинстві.

Автори теорії соціальної ідентичності Г. Тежфел і Дж. Тернер, натомість, вбачали суть «групової ідентифікації» в прагненні оцінити позитивно групу своєї приналежності, піднімаючи у такий спосіб і статус групи, і власну самооцінку³.

Можна зробити висновок, що індивідуальна ідентичність, яка була перенесена з категорії філософії та логіки — фактично як тотожність — у площину психології, має такі основні ознаки: тяглість у часі та просторі (отже, її постійність), безперервність на усіх етапах розвитку індивіда та динамічність, вимагає самоусвідомлення себе індивідом, але й водночас визнання іншими членами спільноти тієї сукупності ознак, які індивід приписує сам собі.

Втім, у процесі розкриття складної категорії, якій присвячена стаття, на рівні індивіда необхідно з'ясувати динаміку формування ідентичності і стадію, на якій, власне, її можна вважати сформованою. Джеймс Марсія, канадський дослідник, допрацьовує теорію Еріка Еріксона і формулює способи досягнення ідентичності:

- поступове усвідомлення відомостей про себе (ім'я, громадянство, навиків тощо), що призводить до формування закритої чи передчасної (foreclosed) ідентичності (людина вже має ідентичність, але ще не розкрила її повністю). Людина має позицію, але швидше нав'язану батьками, ніж обрану самостійно;

² Еріксон Г. Э. Идентичность: юность и кризис / Г. Эрикссон Эрик. — М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. — 344 с. — (Библиотека зарубежной психологии).

³ Психологія групової ідентичності: закономірності становлення: [монографія] / [П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін.]; за наук. ред. П. П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. — К.: Міленіум, 2014. — С. 10–11.

- самостійне прийняття людиною рішень, ким їй бути, яке заняття чи ідеологічні спрямування обрати; цей шлях веде до формування досягнутої (achieved) ідентичності⁴.

Юрген Габермас, один з визначних сучасних філософів, який досліджував феномен ідентичності, теж, схоже, наголошує на амбівалентності поняття: на його думку, ідентичність описує символічну організацію «Я», яка вимагає, з одного боку, універсальної зразковості (бо закладена у структурах процесів виховання й вирішує інваріантно повторювані у певній культурі проблеми дії); з іншого боку, автономна організація «Я» в жодному разі не встановлюється закономірно, наприклад, як результат природних процесів дозрівання⁵. Отже, хоч ідентичність і втілює в собі найбільш типові ознаки групи через виховання та ініціацію, проте ідентичність розвивається динамічно, а відтак непередбачувано.

Монтсеррат Гібернау, дослідниця національної ідентичності, зі свого боку стверджує, що ідентичність — це визначення, інтерпретація «Я», яка визначає і в соціальному, і в психологічному аспектах, чим є індивід і де він є. Авторка також наголошує, що ідентичність виникає в рамках системи соціальних відносин та уявлень⁶. Дослідниця погоджується з італійським науковцем Антоніо Мелуччі, що кожна ідентичність вимагає взаємного визнання з боку інших, а виконавці дій повинні мати сприйняття належності, чуття темпоральної неперервності і здатність до само-рефлексії, яка живить процес постійного утвердження самоідентичності індивіда та його диференціації від інших⁷. Фактично такі міркування є співзвучними з вищенаведеними, але з позиції соціології.

Втім, є спроби інтегрувати значення ідентичності в єдину систему. «Нова філософська енциклопедія» містить, до прикладу, наступне визначення: «Ідентичність — це категорія соціально-гуманітарних наук (психології, соціальної філософії, культурної антропології, соціальної психології тощо), що застосовується для опису індивідів і груп як відносно стійких, «тотожних самих собі»

⁴ Marcia J. E. Identity in Adolescence // Handbook of Adolescent Psychology (Ed. by J. Adelson) / J. E. Marcia — New York: John Wiley & Sons, 1980. — P. 161.

⁵ Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму / Пер. з нім. В. Куллєна / Юрген Габермас. — Київ: Дух і Літера, 2014. — 320 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).

⁶ Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. — К.: Темпора, 2012. — С. 19.

⁷ Melucci, Antonio (1982) L'invenzione del presente: Movimenti,

цілісностей. Ідентичність є не властивістю (тобто, чимось притаманним індивідові від самого початку), а відношенням. Вона формується, закріплюється (або, навпаки, перевизначається, трансформується) лише в процесі соціальної взаємодії... В структурі ідентичності можна виділити «індивідуальний» і «соціальний» рівні. Якщо персональна ідентичність є сукупністю характеристик, що надають індивіду якість унікальності, то соціальна ідентичність — результат ідентифікації (отождоження) індивіда з очікуваннями і нормами його соціального оточення. Абсолютно розділити ці два рівні ідентичності (інтерпретуючи персональну як внутрішню, а соціальну — як зовнішню) не можна: уявлення індивіда про самого себе, сприйняті ним як його власні і невіддільні від його самості, є зрештою результатом інтеріоризації соціальних норм».⁸

Отже, ідентичність є атрибутивною характеристикою, самоусвідомленням себе як цілісності ознак, тобто характерна лише для індивідів, які є суб'єктами і самі приписують собі ознаки, які визначають приналежність до спільноти, групи.

Відповідно, групова чи колективна ідентичність — радше нестійка та певною мірою гіпотетична, оскільки є сукупністю ідентичностей індивідів, приналежних до групи (колективу). Вона не належить автоматично індивідам з настанням зрілості чи іншого етапу, а радше є процесом самоусвідомлення. Однак користуючись лише джерелами з психології чи соціології, можна ввести себе в оману: з філософської точки зору ідентичність належить будь-чому і будь-кому, зокрема й об'єктам, явищам, феноменам, тотожним самим собі, і по суті є цілісністю атрибутів цього об'єкта, явища, феномена.

Відтак, перейдімо натомість до атрибутивності досліджуваного виду ідентичності: конституційної. Чому саме конституційної? Оскільки індивіди об'єднуються в спільноту за ознакою належності до колективного носія установчої влади (народу), а конституція є актом цієї установчої влади? Оскільки, як і у випадку інших групових ідентичностей, члени цієї групи поділяють спільні цінності (конституційні) і внутрішньо отождожують себе з групою (народом)? Чи йдеться про ідентичність власне конституції (в певному метафоричному сенсі, оскільки самоідентифікувати

себе конституція не може)? Чи радше йдеться про ідентичність конституційного ладу, який реалізовується через дії народу? В доктрині поширені усі з вищезазначених тлумачень суті конституційної ідентичності. Однак науковці погоджуються: означення «конституційна» не дорівнює ні самому лише тексту конституції, ні актуальним політичним рішенням⁹.

Моніка Пользін, зокрема, після спроби згрупувати підходи до розуміння конституційної ідентичності зазначає: незважаючи на відсутність універсального й уніфікованого визначення чи навіть єдиної сфери застосування, концепція конституційної ідентичності відрізняється від тих концепцій ідентичності, про які говорили двісті років тому. Сьогодні вона тісно пов'язана з конституцією певної держави, яка, як правило, стосується або сконструйованої ідентичності «я» відносно до конституції, або ж ідентичності самої конституції. Відтак дослідниця виділяє п'ять різних і незалежних дискурсів про конституційну ідентичність:

1) Той, що сформувався з європейської правової дискусії, яка виникла через п. 2 ст. 4 Лісабонської угоди: конституційна ідентичність як контр-ліміт від права ЄС та виправдання для його ж порушення;

2) Той, що стосується національних конституційних цінностей як конституційної ідентичності та їхньої взаємодії з міжнародним публічним правом: чи можуть ці цінності бути виправданням порушення норм міжнародного права і до якої міри. Тут конституційна ідентичність розглядається як вказівка на ступінь, до якого міжнародні органи, зокрема міжнародні суди, повинні враховувати важливі національні конституційні норми та/або цінності, тобто як складова теорії судового самообмеження;

3) Розуміння конституційної ідентичності як тотожності конституції самій собі — тобто, суто нормативна концепція. Це розуміння особливо поширене в Німеччині та отримало значний імпульс у судовій практиці з часів знаменитого Лісабонського рішення (BVerfGE 123, 267 — Lisbon Decision (Lissabon-Urteil)), яке визначило конституційну ідентичність як юридичну концепцію, що описує ядро німецької конституції, яке не може зазнавати змін.

4) Абстрактна доктрина, що базується на вза-

identidt, bisogni individuali. Bologna : Il Mulino. — С. 62.

⁸ Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии Российской акад. наук; гл. ред. В. С. Степин. — 2-е изд., испр. и доп.

— М. : Мысль, 2010.

⁹ Sadurski W. European Constitutional Identity? / Wojciech Sadurski // Sydney Law School Research Paper. — 2006. — № 6. — С. 2.

емозв'язку між національною традицією та конституцією. Тут конституційна ідентичність розуміється як особлива колективна ідентичність народу чи нації, що також виражена, визначена чи сформована конституцією.

5) Пов'язана з імміграцією, яка впливає на самоідентифікацію нації.¹⁰

Відтак через багатозначність термінів у зарубіжній доктрині конституційного права склались цілком відмінні підходи до визначення поняття. Позиції двох найвідоміших дослідників конституційної ідентичності — Майкла Розенфельда та Гері Джейкобсона розділились. Майкл Розенфельд стверджує, що конституційна ідентичність характеризує радше ознаки конституції, а не суб'єкта влади. За його теорією, відповідно, конституційна ідентичність пов'язана не так з наявністю конституції для певної спільноти, яка її об'єднує, як з її змістом, контекстом. Відповідно конституційна ідентичність сформована текстом писаної конституції, офіційним конституційним тлумаченням та суспільною культурою загалом¹¹.

Гері Джейкобсон, натомість, стверджує: конституційна ідентичність є знаряддям аналізу і опису конституційного розвитку. Відтак конституційна ідентичність не обмежується конституцією і доктриною, а включає в себе й політичні рішення¹².

Є й інші альтернативні підходи, які акцентують на ідентичності суб'єкта прийняття Конституції — народу, втім, теж з окремих галузевих позицій. Наприклад, Армін ван Богданді визначає конституційну ідентичність як сукупність ознак, які характеризують на юридично-політичному рівні ключові рішення спільноти порівняно з іншими державами, міжнародними чи наднаціональними організаціями¹³. У цьому визначенні можна спостерігати певний перекид акценту на зовнішньому вимірі ідентичності, натомість про внутрішній його вимір — тобто самоідентифікацію спільноти — народу — з певним конституційним ладом — не згадано. Однак це очевидно, адже науковець працює у галузі міжнародного права.

На думку польського дослідника Томаша Слом-

ки, держава може бути ідентифікована конституційно з двох перспектив:

1) з перспективи власної конституційної традиції (до уваги береться тяглість та повторюваність (сталість) конституційних рішень (в США, до прикладу, це непрямі вибори президента)). Водночас конституційний лад, аби стати «особистою» ідентичністю конституції, повинен «укоренитись» у суспільстві, бути адаптованим до його фактичних потреб;

2) з перспективи відношення до інших конституційних ладів. Таким чином, аналізується «конституційне оточення» держави і його вплив на конституційний вибір (до прикладу, на Конституцію Польщі 1921 року та Конституцію Чехословацької Республіки 1920 року мала значний вплив Конституція III Французької Республіки).

Ця специфіка конституційного ладу, отож, включає в себе не лише засади державного устрою, форми державного правління чи навіть рівень економічного розвитку, а й міжнародну ситуацію — участь у міжнародних чи наднаціональних організаціях, політичних союзах, а насамперед — вплив загальних тенденцій конституційної доктрини на політико-правову думку через творців конституції. Так конституція держави стає одночасно частиною «конституційної спільноти» і віддзеркаленням цінностей та засад, властивих для створеного нею конституційного ладу¹⁴.

Натомість вірменська дослідниця Анаїт Манасян переносить вищезгадану концепцію ідентичності як психосоціального феномена на конституційну ідентичність, тобто пропонує сприймати конституційну ідентичність не як особливість, що первинно належить певній соціальній системі, а як специфіку, яка формується і трансформується як результат соціальних взаємодій. У той же час всі новостворені особливості, зокрема й запозичені з інших систем, також стають ознаками, що визначають оригінальність і індивідуальність даної системи. З цього науковець робить висновок: конституційна ідентичність характеризує оригінальність, індивідуальність і унікальність конкретно конституційного ладу¹⁵.

¹⁰ Polzin M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul / Monika Polzin. // German Law Journal. — 2017. — № 7. — P. 2–5

¹¹ Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community (Discourses of Law) / Michel Rosenfeld, 2009. — 344 p.

¹² Jacobsohn G. Constitutional Identity / Gary Jacobsohn, 2010. — 388 p.

¹³ Armin Von Bogdandy & Stephan Schill, "Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty" [2011] (Common Market Law Review № 48 Kluwer Law International, United Kingdom). — P. 12–13.

¹⁴ Słomka T. Tożsamość konstytucyjna Polski Ludowej (zarys problematyki) / Tomasz Słomka. // Prawo i Polityka. — 2012. — № 4. — С. 75–76.

¹⁵ Manasyan A. (2018) The Idea of Constitutional Identity in the

Аби критично проаналізувати вищезазначене щодо змістовного значення поняття конституційної ідентичності, необхідно врахувати два аспекти: 1) визначення поняття ідентичності; 2) коли і з якою метою виникло і було впроваджене поняття «конституційна ідентичність»?

Перш за все, у світі можна спостерігати тенденцію до розмежування між ключовими конституційними положеннями, яким надається спеціальний статус і які тлумачаться як незмінні, та іншими, менш важливими, змінними приписами. У США, наприклад, це одна з вагомих доктрин структури конституції. Власне доктрина конституційної ідентичності (*Verfassung — Identität*) в Німеччині, де й з'явилась, тісно пов'язана з категорією «вічних положень» Основного Закону. Наразі ці незмінні положення є основним аргументом встановлення контр-лімітів від законодавства ЄС. Проте варто згадати, що ця доктрина була вперше сформульована у 1928 році критиками демократії Карлом Шміттом (як «ідентичність і континуїтет Конституції як цілісності») та Карлом Білфінгером (як «ідентичність конституційної системи»). Доктрина ця призначалась для виправдання імпліцитних меж для внесення змін до Конституції (Веймарська Конституція не містила матеріальних обмежень для внесення змін)¹⁶.

Первинно і за цілями, і за значенням конституційною ідентичністю вважались незмінні положення конституції, потреба в згадці про які виникла лише у разі загрози внесення у них змін. Більшість рішень органів конституційної юрисдикції, де згадується конституційна ідентичність, і зараз використовують цю концепцію саме з цією метою. Якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі, то тепер, коли виник новий тип суб'єкта міжнародного права — ЄС, якому держави добровільно передають частину суверенітету, це спроба запобігти надмірній такій передачі (часто у рішеннях органів конституційної юрисдикції, де використовується поняття конституційної ідентичності, йдеться про виключні і невиключні повноваження ЄС).

Тим не менш, не можна зводити це поняття лише до мети, для якої воно використовується, тим паче, що ця ціль може відрізнитись як тери-

торіально, так і темпорально. Тож повернімось до загального визначення конституційної ідентичності. Чи це сукупність атрибутів фактичної конституції, тобто ідентичність конституції? Тоді важливими є ключові незмінні положення, які виокремлюють конституцію з-поміж інших конституцій чи міжнародних документів. Чи все-таки конституційна ідентичність нерозривно пов'язана із суб'єктом — народом, який може бути пов'язаним з конституцією у два способи: як її творець та як той, хто зобов'язаний її дотримуватись. Така конституційна ідентичність радше формується також і на основі спільних цінностей, які єднають населення в єдину спільноту — народ, який через конституцію творить державу.

На жаль, наразі не видається можливим порівняльний аналіз визначень конституційної ідентичності українських науковців: категорія вивчена лише фрагментарно, загалом в межах та на перетині інших категорій — до прикладу, конституційних цінностей, які цю ідентичність формують. Однак до певної міри науковці з різних держав проявлять схожі бачення стосовно самої суті конституційної ідентичності, яка, що було уже відзначено вище, є у кожному окремому випадку унікальна, але закономірності формування конституційної ідентичності в Україні аналогічні загальносвітовим тенденціям.

ВИСНОВКИ

Попри різні підходи, дискурси та функції конституційної ідентичності, найбільш загальною видається дефініція, найближча до визначення А. ван Богданді, однак скорегована з погляду конституційного права: конституційна ідентичність — це комплекс особливостей конституційного ладу та конституційних цінностей певної держави, які водночас об'єднують громадян в одну спільноту (народ, націю) та відрізняють цю державу (а також народ, націю) від інших держав, міжнародних і регіональних організацій, народів світу. Водночас важливо пам'ятати, що поняття ідентичності як результату самоідентифікації у соціогуманітарних науках найчастіше вживається у двох тісно переплетених вимірах — «внутрішньому» (індивідуальному) й «зовнішньо-

Modern Constitutional Thought. *Pravo // Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki.* — № 3. — P. 96–97 (in English).

¹⁶ Polzin M. Constitutional identity, unconstitutional amendments and the idea of constituent power: The development of the doctrine

of constitutional identity in German constitutional law / Monika Polzin. // *International Journal of Constitutional Law.* — 2016. — № 14. — С. 411–438.

му» (соціальному). А конституційна ідентичність — комплексне поняття, яке, тим не менш, найбільш тяжіє до специфічного різновиду колективної (групової) ідентичності. Як і родовому поняттю

ідентичності, конституційній ідентичності притаманні ознаки тягlosti у часі та просторі, динамічність, самоідентифікація членів спільноти та їх взаємне визнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. — Київ : Абрис, 2002. — 742 с.
2. Эрик Г. Э. Идентичность: юность и кризис / Г. Эриксон Эрик. — М. : Изд. группа «Прогресс», 1996. — 344 с. — (Библиотека зарубежной психологии).
3. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення: [монографія] / [П.П. Горностай, О.А. Ліщинська, Л.Г. Чорна та ін.]; за наук. ред. П. П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. — К.: Міленіум, 2014. — 252 с.
4. Marcia J. E. Identity in Adolescence // Handbook of Adolescent Psychology (Ed. by J. Adelson) / J. E. Marcia — New York: John Wiley & Sons, 1980. — P. 159–187.
5. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму/ Пер. з нім. В. Купліна / Юрген Габермас. — Київ: Дух і Літера, 2014. — 320 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).
6. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. — К.: Темпора, 2012. — 304 с.
7. Melucci, Antonio (1982) L'invenzione del presente: Movimenti, identit , bisogni individuali. Bologna: Il Mulino.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии Российской акад. наук; гл. ред. В. С. Степин. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Мысль, 2010.
9. Sadurski W. European Constitutional Identity? / Wojciech Sadurski // Sydney Law School Research Paper. — 2006. — №6.
10. Polzin M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul / Monika Polzin. // German Law Journal. — 2017. — № 7. — P. 1595–1615.
11. Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community (Discourses of Law) / Michel Rosenfeld, 2009. — 344 p.
12. Jacobsohn G. Constitutional Identity / Gary Jacobsohn, 2010. — 388 p.
13. Armin Von Bogdandy & Stephan Schill, «Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty» [2011] (Common Market Law Review № 48 Kluwer Law International. United Kingdom). — P. 12–13;
14. Słomka T. Tożsamość konstytucyjna Polski Ludowej (zarys problematyki) / Tomasz Słomka. // Prawo i Polityka. — 2012. — № 4. — С. 75–92.
15. Manasyan A. (2018) The Idea of Constitutional Identity in the Modern Constitutional Thought. Pravo // Zhurnal Vysheyshkoly ekonomiki. — № 3. — P. 81–98 (in English).
16. Polzin M. Constitutional identity, unconstitutional amendments and the idea of constituent power: The development of the doctrine of constitutional identity in German constitutional law / Monika Polzin. // International Journal of Constitutional Law. — 2016. — № 14. — С. 411–438.

REFERENCES

1. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody ; holov. red. V. I. Shynkaruk. — Kyiv : Abrys, 2002. — 742 s.
2. Erik H. E. Identichnost: yunost i krizis / H. Erikson Erik. — M. : Izd. hruppa «Prohress», 1996. — 344 s. — (Biblioteka zarubezhnoy psikhologii).
3. Psykholohiia hrupovoi identychnosti: zakonomirnosti stanovlennia: [monohrafiia] / [P. P. Hornostai, O. A. Lishchynska, L. H. Chorna ta in.]; za nauk. red. P. P. Hornostaia; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. — K.: Milenium, 2014. — 252 s.

4. Marcia J. E. Identity in Adolescence // Handbook of Adolescent Psychology (Ed. by J. Adelson) / J. E. Marcia — New York: *John Wiley & Sons*, 1980. — P. 159–187.
5. Habermas Yu. Do rekonstruktsiï istorichnoho materializmu/ Per. z nim. V. Kuplina / Yurgen Habermas — Kyiv: Dukh i Litera, 2014. — 320 s. — (Suchasna humanitarna biblioteka).
6. Hibernau M. Identychnist natsii / M. Hibernau. — K.: Tempora, 2012. — 304 s.
7. Melucci, Antonio (1982) *L'invenzione del presente: Movimenti, identitd, bisogni individuali*. Bologna: Il Mulino.
8. Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. / In-t filosofii Rossiyskoy akad. nauk; gl. red. V. S. Stepin. — 2-e izd., ispr. i dop. — M.: Myisl, 2010.
9. Sadurski W. European Constitutional Identity? / Wojciech Sadurski // Sydney Law School Research Paper. — 2006. — № 6.
10. Polzin M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul / Monika Polzin. // German law Journal. — 2017. — № 7. — P. 1595–1615.
11. Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community (Discourses of Law) / Michel Rosenfeld, 2009. — 344 p.
12. Jacobsohn G. Constitutional Identity / Gary Jacobsohn, 2010. — 388 p.
13. Armin Von Bogdandy & Stephan Schill, «Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty» [2011] (Common Market Law Review № 48 Kluwer Law International. United Kingdom). — P. 12–13;
14. Słomka T. Tożsamość konstytucyjna Polski Ludowej (zarys problematyki) / Tomasz Słomka. // Prawo i Polityka. — 2012. — № 4. — С. 75–92.
15. Manasyan A. (2018) The Idea of Constitutional Identity in the Modern Constitutional Thought. Pravo // Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki. — № 3. — P. 81–98 (in English).
16. Polzin M. Constitutional identity, unconstitutional amendments and the idea of constituent power: The development of the doctrine of constitutional identity in German constitutional law / Monika Polzin. // International Journal of Constitutional Law. — 2016. — № 14. — С. 411–438.